

Obyvatelé a místa Kavkazu v cestopisech lékaře Duchoslava Panýrka (1867–1940)

The People and Places of the Caucasus in the Travelogues of
Doctor Duchoslav Panýrek (1867–1940)

Prof. PhDr. Petr Kaleta, Ph.D.

Technická univerzita v Liberci, Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická, Katedra společenských a humanitních věd, Studentská 1402/2,
461 17 Liberec 1, CZECH REPUBLIC

petr.kaleta@tul.cz

ORCID 0000-0002-3292-9901

Abstract

The study explores the multifaceted personality of the Czech physician Duchoslav Panýrek (1867–1940), who, in addition to his medical practice, scientific interests, and popularization of medicine, also engaged in writing and translation. Among his travelogues, those inspired by his journeys in the Caucasus hold a prominent place. As a keen observer with the insight of a physician, he documented the peculiarities of Caucasian ethnic groups at the end of the 19th century (paying particular attention to Caucasian women) and described the regions of the Caucasus he traversed, especially the Georgian Military Road and the spa town of Pyatigorsk. He compiled his contributions about his journey to the Caucasus (and other parts of the Russian Empire) in the book *From the Neva to the Kura* ([1901]) [*Od Něvy po Kuru*].

Key words

Duchoslav Panýrek – people of the Caucasus – traveling – doctor – Russia

Úvod

Poslední třetina 19. století znamenala rozhodující posílení českého národního uvědomění, k čemuž přispěla spolková činnost s kulturními, vzdělávacími a vědeckými aktivitami obyvatelstva. Skupina Čechů (příslušníků nejrozličnějších povolání), mezi nimiž byli výrazně zastoupeni i učitelé (např. Ludvík Kuba, Adolf Černý, Karel Kálal, Karel Drož), se již v této době ve svých příspěvcích detailněji zaměřovala na popis a charakteristiku menších (hlavně slovanských) etnik a jejich území. K odhodlaným propagátorům češství patřili i příslušníci přírodovědných

profesí, kteří usilovali o to, aby mladá česká věda dosáhla evropské úrovně, a zároveň představovali českému čtenáři známá i méně známá etnika a jejich kultury. Do této vlastenecké skupiny českých vědců náležel chirurg, publicista a překladatel Duchoslav Panýrek, absolvent české Karlo-Ferdinandovy univerzity. Jeho všestranný rozhled a publicistický talent mu umožňovaly, aby trefně, poutavě a zároveň erudovaně seznamoval české čtenáře s nejrůznějšími tématy. Z národopisného hlediska je velmi cenný soubor jeho příspěvků věnovaných Kavkazu, jež byly inspirovány Panýrkovou cestou do Ruska.

Cílem této studie je představit Duchoslava Panýrka jako jednoho z národnostně uvědomělých příslušníků české inteligence, který v rámci svého rozsáhlého vědeckého a populárně-naučného díla obohacoval českou společnost o své postřehy z cest. V případě této studie jde o témata Kavkazu a kavkazských obyvatel. Termín Kavkaz je v práci chápán jako území v oblasti stejnojmenného horského pásma mezi východní Evropou a jihozápadní Asií, kde se Panýrek pohyboval na teritoriu Stavropolské gubernie, Terské oblasti a Tifliské gubernie. Příspěvek ukazuje, jak český intelektuál-lékař na přelomu 19. a 20. století vnímal pestrou kavkazskou společnost a její kulturu a zaměřuje se rovněž na Panýrkovy postřehy a zájmy o kavkazské ženy. Zároveň je zde naznačen jeho vztah k carskému Rusku, zemi, již se po několika staletích urputných bojů podařilo v 19. století ovládnout zdánlivě nedobytná území houževnatých kavkazských etnik. K dokreslení dobové atmosféry jsou v příspěvku mnohde využity citace z Panýrkových článků.

Prvním z českého prostředí, kdo se začal zaměřovat na problematiku Kavkazu, byl přírodovědec (původně vystudovaný lékař) Bedřich Kolenatý (Friedrich Kolenati, 1812–1864), který v Rusku ve čtyřicátých letech 19. století absolvoval tříletý výzkumný pobyt, jehož výsledkem byly četné časopisecké i knižní práce, a to nejen přírodovědné,¹ ale i etnografické.² Cesty (nebo dokonce pobyty) českých intelektuálů na Kavkaz a fejetony, básně, prozaická díla, populárně-naučné nebo i odborné práce s kavkazskou tematikou již nebyly ve druhé polovině 19. století v českém literárním prostředí neobvyklé. Jako příklad lze jmenovat spisovatele a publicistu Eduarda Valečku (1841–1905), autora příručky pro české přistěhoválce do Ruska (na Kavkaz),³ v níž jsou i zajímavé postřehy o obyvatelstvu,

1 Např. KOLENATI, [Friedrich]: *Die Erstiegung des Kasbek nebst geologischen Erläuterungen über die bis jetzt entdeckten Gletscher im Kaukasus*. St. Petersburg: [b. n.], 1845.

2 Např. KOLENATI, F[riedrich] A[nton]: *Reiseerrinnerungen. Zweiter Theil. Die Bereisung Circassien's. Mit 16 Holzschnitten*. Dresden: Verlagsbuchhandlung von Rudolf Kuntze, 1859.

3 VALEČKA, Eduard: *Černomořský okruh Kavkazu. Ze zvláštní cesty tam konané*. Praha: Mikuláš a Knapp, 1871.

básníka a spisovatele Svatopluka Čecha,⁴ díky jehož pracím po studijní cestě na Kavkaz si téma Kavkazu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku vydobylo nemalou popularitu, básníka Adolfa Heyduka (1835–1923), jehož cesta na Kavkaz měla taktéž výrazný vliv na jeho dílo,⁵ nebo středoškolského profesora Emanuela Faita.⁶ Mezi osobami, jež přispívaly do českého periodického tisku o Kavkaze, je nutno zmínit správce kavkazských loveckých revírů Františka Krátkého (1843–1895), který od roku 1869 obohacoval český tisk (hlavně časopis *Světozor*) o etnografické obrázky s krátkými komentáři a o rozsáhlejší články o kavkazském obyvatelstvu, lovu a dalších tématech.⁷

Základním pramenem pro naši práci jsou články Duchoslava Panýrka z dobového českého tisku, zaměřené na kavkazskou problematiku, které publikoval v letech 1897–1903 v několika periodikách (*Ilustrovaný svět*, *Květy*, *Osvěta*, *Ženské listy*). Některé z jeho článků také vhodně doplňují národopisné fotografie kavkazských typů. Součástí naší studie je šest fotografií s kavkazskými obyvateli a dvě fotografie s kavkazskými motivy. Panýrkovy zmíněné (i další) příspěvky z jeho cest po Rusku vyšly (až na cestovatelův článek *Kavkazské reminiscence* z roku 1903) v Panýrkově knize *Od Něvy po Kuru. Causerie z cest po evropském Rusku a Kavkaze* (Velké Meziříčí [1901]).

Lékař, spisovatel, cestovatel a popularizátor vědy

Duchoslav Panýrek se narodil dne 19. 1. 1867 v Rokycanech⁸ do rodiny středoškolského profesora a autora populárních učebnic fyziky a chemie Jana Duchoslava Panýrka (1839–1903). Obecnou školu a gymnázium absolvoval v Hradci Králové a lékařství vystudoval v roce 1895 na české Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze. Jako mladý lékař nastoupil v chirurgické ambulanci univerzitní polikliniky a v nemocnici Alžbětinek v Praze a od roku 1898 byl tři roky zaměstnán na české chirurgické klinice Karla Maydla (1853–1903), zakladatele

4 Z mnoha Čechových literárních plodů o Kavkaze lze uvést básnickou povídku *Čerkes* ze sbírky *Čerkes a jiné básně*. Praha: Eduard Valečka, 1886; cestopisné *Upomínky z východu. Obrázky z pouti po Kavkaze a cesty zpáteční*. Praha: F. Šimáček, 1885 nebo jeho causerie *Několik obrázků z Kavkazu* z publikace *Kresby z cest*. Praha: A. Reinwart, 1884, s. 69–146. Podrobněji o Čechových kavkazských zájmech NOVÁK, Arne: *Svatopluk Čech. Dílo a osobnost*. Díl I. Praha: Vesmír, 1921, s. 131–163.

5 Jsou to Heydukovy básnické sbírky *Na vlnách*. *Báseň*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1890; *Z pouti na Kavkaz*. 1885. Praha: J. Otto, 1902.

6 Faitovou hlavní prací o Kavkaze je FAIT, Emanuel: *Kavkaz, jeho přírodní krásy, poměry národohospodářské, národopis a místopis*. Praha: Matice česká, 1894. Podrobněji o Faitově zájmu o Kavkaz: DOROVSKÝ, Ivan: Emanuel Fait a Kavkaz. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. C, Řada historická 32, 1985, s. 73–80.

7 Z Krátkého příspěvků lze např. uvést *Náčrtky z života horalů Gruzínských*. *Světozor* 4, 21. 10. 1870, č. 43, s. 338–339; 28. 10. 1870, č. 44, s. 349–350; 4. 11. 1870, č. 45, s. 355; 11. 11. 1870, č. 46, s. 366.

8 Jeden zdroj uvádí jako Panýrkovo místo narození Lhotky u Březnice (Lhotky jsou součástí obce Počaply, tehdy soudní okres Březnice), viz Naše vyobrazení. MUDr. Duchoslav Panýrek, spisovatel český. *Nové pařížské mody. Dámské besedy. Belletristická příloha „Nových pařížských mod“* 13, 15. 3. 1907, č. 6, s. 6.

české chirurgie. V roce 1909 se habilitoval a stal se docentem c. k. Vysoké školy technické v Praze.⁹ Během života zastával četné lékařské a další odborné profese. Působil např. jako samostatný chirurg v Karlíně, městský školní lékař, lékař Národního divadla pro choroby zevní a chirurgické, soukromý docent nauky o první pomoci při úrazech a náhlých onemocněních na České vysoké škole technické, docent zdravotní na pokračovací škole pražského grémia knihkupců nebo jako soudní znalec.¹⁰ Za první světové války byl vedoucím lékařem rezervní nemocnice Červeného kříže v Praze II a V. oddělení rezervní nemocnice č. 7 ve Vršovicích-Nuslích, v době války později pracoval jako chirurg a vedoucí lékař v Černé Hoře (např. Cetinje).¹¹

Vedle zmíněné profesní činnosti Panýrek vykonal velmi rozsáhlou vědeckou (sepsal tři desítky knih a mnoho dalších článků a studií), literární (taktéž překladatelskou v oblasti odborné i krásné literatury), organizační a osvětovou práci a nelze opomenout ani jeho bohatou redakční činnost či přispívání do naučných slovníků. Své znalosti prezentoval na veřejných přednáškách a v téměř tisíci populárně-naučných článcích (mnohdy publikoval pod pseudonymy a šiframi)¹² z různých oblastí lékařské vědy, jimiž obohacoval odbornou i laickou veřejnost na stránkách českých periodik. Značnou zásluhu tak má na rozvoji zdravotnické osvěty a moderního školního lékařství. Panýrek zemřel v Praze dne 27. 12. 1940.¹³

Od studentských let rozvíjel svůj zájem o cestování (Rakousko-Uhersko, Německo, Itálie) a brzy se kromě němčiny naučil i francouzsky, anglicky, italsky, rusky, srbochorvatsky a polsky.¹⁴ Je zřejmé, že Duchoslav Panýrek, aktivní člen Svatoboru a Spolku českých spisovatelů belletristů „Máje“, velmi rád poznával cizí kraje a snad ještě raději o nich informoval čtenáře v mnoha českých periodikách. Jsou to často poutavé a pečlivě sestavené, někdy trochu subjektivní, avšak s elánem vtipně psané a kritické příspěvky na pestrá témata formou cestopisných fejetonů a causerií. Bohatý materiál si Panýrek přivezl z pracovní cesty do Ruska, která jej značně obohatila novými vědomostmi a zkušenostmi a byla u zrodu jeho zájmu o Rusko.

9 Srov. JANEČEK, Miroslav: Zakladatel moderního školního lékařství. *Časopis lékařů českých* 119, 1980, č. 52, s. 1446.

10 Srov. pš [Petr Šisler]: Duchoslav Panýrek. In: *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*. 3. M-Ř. Svazek II. P-Ř. Praha: Academia, 2000, s. 780.

11 Duchoslav Panýrek. In: *Seznam osob České vysoké školy technické v Praze, jakož i zkušebních komisí pro druhé státní zkoušky. Na počátku studijního roku 1919-1920. Programu část II*. Praha: Česká vysoká škola technická, 1919, s. 20.

12 Panýrek se často podepisoval jako: Dr. Jaroslav Květ, dr. Alexandr Mráz, dr. Jiří Lípa, Dr. Pnk, Dr. -ek, Pnk aj. Srov. JANEČEK, Miroslav: Zakladatel moderního školního lékařství, c. d., s. 1446.

13 Podrobněji viz JANEČEK, Miroslav: Zakladatel moderního školního lékařství, c. d., s. 1446-1448; JANEČEK, M[iroslav]: Průkopník zdravotnické osvěty a výchovy. *Časopis lékařů českých* 114, 1975, č. 21, s. 658-659.

14 JANEČEK, Miroslav: Zakladatel moderního školního lékařství, c. d., s. 1446.

Obr. 1. Duchoslav Panýrek v roce 1907. Zdroj MUDr. Duchoslav Panýrek, spisovatel český. *Nové pařížské mody. Dámské besedy. Belletristická příloha „Nových pařížských mod“* 13, 15. 3. 1907, č. 6, s. 5.

Třicetiletý Panýrek se mezi 19. a 26. srpnem 1897 aktivně zúčastnil (s referátem *Příspěvek ku poznání glycerophosphatu*)¹⁵ 12. Mezinárodního lékařského sjezdu v Moskvě, kde bylo mezi osmi sty přítomnými i sto třicet Čechů. Takto vysoké české zastoupení bylo významné především proto, že lékařského sjezdu se čeští lékaři a farmaceuti zúčastnili poprvé organizovaně a nezávisle jako příslušníci vlastního národa (nezastupovali rakousko-uherské mocnářství) a demonstrovali tak, že Češi jsou nejen představitelé vysoké evropské kultury, ale i vědy. Příznačné bylo také to, že sjezd se konal v kolébce slovanského národa, s nímž měla česká společnost 19. století z velké části tradičně dobré kontakty. Vedle hlavního programu byly pro delegáty zorganizovány mnohé doprovodné akce a zajímavým přídatkem byla i bezplatná jízda první

třídou ruskými drahami,¹⁶ což byla pro mnohé lékaře dostatečná motivace pro poznání i dalších ruských regionů.

Využil toho i MUDr. Panýrek, který navštívil několik zajímavých oblastí tehdejší ruské říše (kromě Moskvy také Varšavu, Sankt-Petěrburg, Nižnij Novgorod, Finsko, Kavkaz a Krym). Svou několikaměsíční cestu po Rusku mohl uskutečnit díky podpoře Ústřední jednoty českých lékařů a Svatoboru. Závěrečnou část pobytu strávil se svými lékařskými kolegy Honzákem, Jedličkou a Kafkou cestováním po Kavkazu a Krymu, k čemuž později poznamenal: „Bylo to r. 1897. Vraceli jsme se z lékařského mezinárodního sjezdu moskevského. Trochu nerovně – přes Kavkaz a přes Krym.“¹⁷ Panýrek za svůj život procestoval mnohé evropské

15 Český národní komitét pro sjezd Moskevský. *Časopis českého lékařnictva* 16, 1. 9. 1897, č. 25, s. 346.

16 S.: Mezinárodní sjezd lékařský. *Naše doba. Revue pro vědu, umění a život sociální* 5, 1898, s. 284.

17 PANÝREK: D[uchoslav]: Rubíny z cesty. Vzpomínky. *Venkov* 5 [Nedělní zábavná a poučná příloha „Venkova“ k čís. 256], 30. 10. 1910, č. 256, s. 1.

země, k oblíbeným oblastem patřil např. slovanský jih (tíhl však i k dalším zemím, jako např. ke Francii a k Itálii), sám však ve svých fejetonech a cestopisech opakovaně zdůrazňoval, že na něj snad nejvýrazněji zapůsobiloby obyvatelstvo a příroda Kavkazu: „*Toulavý, skoro cikánský temperament zanesl mne už všelikams v Evropě a na krajíček Asie. [...]. Ale vždycky nade všemi vzpomínkami vznáší se nejsytěji malovaný, nejzajímavější, hudbou znějící Kavkaz.*“¹⁸

Pjatigorsk a Gruzínská vojenská cesta

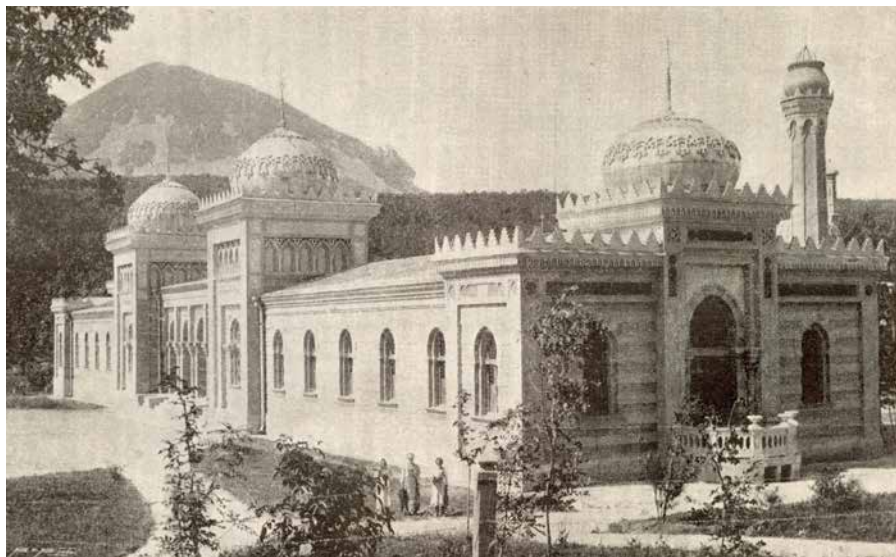
Po ukončení lékařského sjezdu v Moskvě odcestoval Duchoslav Panýrek se svými třemi kolegy vlakem do Vladikavkazu. Ve vlaku se čeští lékaři seznámili se třemi ruskými lékaři, kteří se rovněž vraceli z moskevského sjezdu, a ti jim poradili, aby si zajeli prohlédnout lázeňský Pjatigorsk, který jim popisovali jako popřední ruské lázně, kde žil a při souboji také zemřel básník Michail Jurjevič Lermontov (1814–1841). Češi neváhali a následně přesedli do jiného vlaku, jenž směřoval do zmíněných lázní. Právě v tomto vlaku začal Panýrek v „terénu“ poznávat národopisné zvláštnosti Kavkazu: „*Procházíme coupé, abychom našli dvě gruzínské krasavice, které se mihly na nádraží a pestrým národním krojem, ovšem i svěžími líčky a jiskrným okem pohledy k sobě vábily.*“¹⁹ V kupé druhé třídy se seznámili s korpulentním mužem s černými lesklými a až namodralými vousy, s tupým, trochu zahnutým nosem a inteligentním obličejem. Později se dozvěděli, že je to arménský kupec z Tiflisu (od roku 1936 Tbilisi), který Čechy informoval o podrobnostech arménské otázky a o napjatých arménsko-tureckých vztazích v osmanské říši. Vyprávěl jim dobrou ruštinou, jak Turci touží po hezkých ženách, Arménkách, které Arménům chtějí odvézt, a když se tomu Arméni snažili zabránit, byli podle zmíněného Arména zabiti. Panýrek použil Arménova slova: „*Nejraději si vypůjčují Turci od Arménů ‚bez veksela‘ a jinak nechť nežli zlato. Turci poberou všechno. Zabijí děti, unesou ženy, usmrtí muže, uloupí peníze.*“²⁰ Armén k tomu podle Panýrka dodal, že pouze v Rusku, kde vedle sebe žijí Turek, Žid a Armén a jeden druhému úmyslně škodí, se utlačovaný dočká spravedlnosti. Mladým lékařům se tak pokusil vysvětlit vztah Ruska k Arménům, v němž zdůrazňoval roli Ruska jako ochránce.

Duchoslav Panýrek na své cestě vyhledával původní národopisné typy Kavkazanů (v národních krojích, při práci, při zábavě, v rodině atd.), těch však zase tolik nenalezl. Podařilo se mu však vedle vlastních zážitků, jež vložil do časopiseckých a novinových příspěvků, opatřit reprodukce fotografií vybraných představitelů kavkazských etnik (i když nebyly z přirozeného prostředí), které

18 PANÝREK, D[uchoslav]: Kavkazské reminiscence. *Ilustrovaný svět* 4, 30. 10. 1903, č. 1, s. 19.

19 PANÝREK, D[uchoslav]: Pjatigorsk. Cestovní improvizace. *Květy* 20, sešit únorový, 1898, s. 120.

20 Tamtéž, s. 121.

Obr. 2. Lázeňská budova v Pjatigorsku. Zdroj PANÝREK, D[uchoslav]: Pjatigorsk. Cestovní improvisace. Květy 20, sešit lednový, 1898, s. 188.

pak použil v některých člancích.²¹ Redakce tehdejších časopisů si všeobecně nedělaly příliš práci s umísťováním fotografických reprodukcí na konkrétní místo v autorově příspěvku, pro pozorného čtenáře však byly i nesystematicky vložené fotografie nebo obrázky značným obohacením vlastních textů.

Po příjezdu do vlakové stanice Mineralnyje Vody se již Panýrek v následujících dnech seznámil se skupinou místních lázní, kde kromě zmíněných Minerálních Vod patřily lázně: Pjatigorsk, Kislovodsk, Železnovodsk a Essentuky. Český lékař uznával, že se v kavkazských lázních mohou vyléčit mnohé lehčí choroby, avšak kriticky se vyjadřoval k propagačním slibům, že se v nich dokážou vyléčit i mnohé komplikovanější nemoci: „Ujišťují-li (i nás lékaře), že tu vyhojí tu neb onu nevyhojitelnou chorobu nervovou, která se nedá vyléčiti už proto, že zničené nervy nikdo nedovede znovu stvořit, dopouštějí se buďto humbugu – nebo, věří-li tomu sami, jsou nekritičtí.“²² Vedle pečlivého prostudování současného stavu lázeňské léčby i její minulosti navštívili i místa spjatá s působením básníka

21 Panýrek k tomu přímo poznamenal: „Několik reprodukcí, jež bylo lze opatřiti z těchto krajů a které místy do vypravování svého vložíme, dovede snad čtenáři aspoň naznačiti ty nepřeberné poklady ethnografických zajímavostí, jež tu možná naléztí.“ PANÝREK, D[uchoslav]: Z Vladikavkazu do Tiflisu. Květy 21, I. pololetí, sešit dubnový, 1899, č. 4, s. 522.

22 PANÝREK, D[uchoslav]: Pjatigorsk. Cestovní improvisace, c. d., s. 182.

Obr. 3. Gurijec. Zdroj PANÝREK, D[uchoslav]: Pjatigorsk. Cestovní improvisace. Květy 20, sešit lednový, 1898, s. 62.

Obr. 4. Kavkazská Židovka. Zdroj PANÝREK, D[uchoslav]: Pjatigorsk. Cestovní improvisace. Květy 20, sešit lednový, 1898, s. 119.

Lermontova (místo souboje, dům, který obýval, nebo Lermontovovu jeskyni). Panýrkova pozorování se však zvláště zaměřovala na obyvatelstvo Pjatigorsku. K pestré směsici zdejších etnik poznamenal, že bez náležité etnografické průpravy se těžko mohl nově příchozí zorientovat. Vedle lázeňské kosmopolitní společnosti různých sociálních vrstev, kterou tvořili např.: obchodnice z Oděsy s okázalými drahokamy, ruští důstojníci (nemocní i zdraví), důchodci, vdovy a prostitutky, měl Panýrek primární zájem o místní kavkazské obyvatelstvo (včetně etnik přišedších z různých částí Evropy).

Kromě místních etnik (včetně Tatarů) Panýrka zaujala známá, původem Skoty založená komunita Karras, kterou již v jeho době obývali Němci: „S větším intereselem hledí cizinec k obyvatelstvu domácímu. Nogajci (Tataři kubanští) žijí okolo Pjatigorsku. V jejich mravech obráží se vliv Kabardincův a jiných kmenů čerkeských. Karras (Šotlandskaja) u Pjatigorsku obydlena Němci. Překvapí vás na železniční stanici všude německý hovor, jemuž odvykne turista z Čech do Ruska cestující již v Haliči. [...]. Jsou to Němci, ze Saratovské gubernie, kterými kolonisovány tyto kraje před tím skotskými misionáři osídlené; tito sem přišli,

*když před tím území stalo se následkem moru liduprázdným.*²³ Lékař D. Panýrek, milovník veškerých národopisných forem a zvláštností, odjížděl z Pjatigorsku do slova nabažen zážitky, k čemuž neopomenul podotknout: „*Arméni a Arménky, Gruzíni i ženské toho plemena, Osetinci, Kabardinci, Gurijci, Židovky kavkazské, zvláštního, pěkného typu, Řekové, tak protivní všude, Tataři, Peršané, časem nějaký Turek a vedle dlouhé řady kmenů kavkazských také nejeden příslušník asijských ras – jaký to kaleidoskop, i pro neodborníka!*“²⁴

Kavkaz, jeho přírodní krásy, kulturní pamětihodnosti a ojedinělost obyvatelstva Panýrek dále poznal při dobrodružném putování po Gruzínské vojenské cestě²⁵ z Vladikavkazu do Tiflisu. O několik let později k tomu poznamenal: „*Čtyři mladí čeští chirurgové šli přes Kavkaz podél vojensko-gruzínské cesty, k ní se vraceli na místech, kde to bylo nevyhnutelné, a to do poštovních stanic k stolování a k noclehu.*“²⁶ Silnici z Vladikavkazu do Tiflisu bylo tehdy možné projet koňským povozem (pokud nedošlo k přepadení) za dva dny, čeští turisté se však rozhodli projít velkou část pěšky, aby mohli pohoří Kavkaz poznat co nejdůkladněji.²⁷ Panýrek, dychtivý po národopisných zvláštnostech místních obyvatel (zvláště po jejich oděvu), byl velmi zklamán tím, jaké typy lidí potkával na Gruzínské vojenské cestě a v jakém zuboženém stavu se tato oblast nacházela. Jak poznal, národní oděv zde již v podstatě nebyl, ba ještě hůře: „*Potkáváte individua, kterým lépe se vyhnout a které nepřáli byste si potkati tmavé noci, ba ani za dne na opuštěné horské stezce mezi propastmi – bytosti příšerně rozedrané, otrhánky potulující se kavkazskými horami v oděvu více lat nesoucím, nežli celistvé tkaniny, lat všech barev na látce rezavé, jejíž původní barvu stěží určit.*“²⁸

Čeští lékaři, přivyklí po několikadenním putování prašným a nevlídným podmínkám, narazili při cestě i na oázu klidu a pořádku, což se stalo ve stanici Kobi, 16 verst²⁹ od Stepancmindy, výchozí stanice pod horou Kazbek: „*Vlídný bílý dvoupatrový dům. Všude čisto. Nikde ani prášku. Světlý pěkně malovaný pokoj slouží za hostinský útulek pro cestující. Zde je bohatě zásobený buffet. A – jako by to ani nebylo v Rusku – je tu hostinský vlídný, usměvavý. [...]. Co je nejpodivnější – není tu hrubě much.*“³⁰ Cestu mezi Kobi a Gaudari pokládal za nejzajímavější z hlediska etnografického, geologického i technického.

23 Tamtéž, s. 187.

24 Tamtéž, s. 187.

25 O Gruzínské vojenské cestě také viz ČECH, Svatopluk: *Upomínky z východu*, c. d., s. 126–149.

26 PANÝREK, D[uchoslav]: Kavkazské reminiscence, c. d., s. 19–20.

27 PANÝREK, D[uchoslav]: Z Vladikavkazu do Tiflisu, I. pololetí, c. d., s. 521.

28 Tamtéž s. 522.

29 17,06848 km (1 versta = 1,06678 km).

30 PANÝREK, D[uchoslav]: Z Vladikavkazu do Tiflisu, I. pololetí, c. d., s. 531.

Panýrek v cestopise z *Vladikavkazu do Tiflisu* věnuje pozornost Osetincům, etymologii jejich názvu, statistice, dějinám, náboženství, hospodářským poměrům a etnografickým zvláštnostem. Poznamenal např., že na začátku 18. století trpěli nátlakem silnějších kavkazských etnik, hlavně Kabardinců. Proto hleděli z počátku na Rusy jako na osvoboditele. Nepomohlo jim to však, neboť většina z nich byla po ruském dobytí Kavkazu přestěhována z hor do nížin. Mnohé informace načerpal z odborné literatury, nejdůležitější jsou však vlastní Panýrkovy postřehy o osetinském lidu: „Mezi Osetinci nalézáme ideální krasavice i ohyzdné, odpuzující šeredy. Hrál tu asi nemalou úlohu za dlouhá staletí neustálé mísení plemen, Tatarů, Arménů, Gruzinců, Kabardinců. Nejsou tak sliční jako Gruzínci nebo Kabardínci. Více šedookých

blondýnů je mezi nimi, méně brunetů. V ohledu duševním jsou nejnadanějším plemenem kavkazským. Jsou dobrosrdeční, veselí, pohostinští. Jsou výmluvní a oplývají bohatstvím písní, legend a skazek.“³¹ Z vlastních zkušeností ovšem Osetinci na Panýrka působili jako primitivní etnikum. Český lékař o nich napsal: „Především jsou si tak podobní, že se ti zdá, jakobys potkával stále jednoho a téhož Osetince. Není to při nejmenším žádný důkaz velikého rozvoje individualnosti.“³² Stanici Pasanauri (dnes, Gruzie) Panýrek pokládal za hraniční sídlo mezi osetinským a gruzínským etnikem. Končily tam chudé osetinské chatrče a začínaly lepší usedlosti Gruzínců. Východním směrem žili Chevsurové, Pšavové a Tušinové, bojovné a nepoddajné etnografické skupiny Gruzínců se zvláštním oděvem, zvyky i jazykem. Chrabrost Tušinů byla údajně známa až v Dagestánu.³³

Obr. 5. Partie z průsmyku na Gruzínské vojenské cestě. Zdroj PANÝREK, D[uchoslav]: *Z Vladikavkazu do Tiflisu*. Květy 21, I. pololetí, sešit květnový, 1899, č. 5, s. 626.

31 Tamtéž, s. 618.

32 Tamtéž, s. 621.

33 PANÝREK, D[uchoslav]: *Z Vladikavkazu do Tiflisu*, II. pololetí, c. d., s. 70, 72.

Obr. 6. Osetinci. Zdroj PANÝREK, D[uchoslav]: Z Vladikavkazu do Tiflisu. Květy 21, I. pololetí, sešit květnový, 1899, č. 5, s. 628.

Obr. 7. Kabardinec. Zdroj PANÝREK, D[uchoslav]: Pjatigorsk. Cestovní improvisace. Květy 20, sešit únorový, 1898, s. 244.

V krásné, ale drsné horské krajině přicházeli při svém putování do styku s kavkazskou vesnicí (aul), kam docházeli čeští lékaři kvůli vodě, radám na cestu nebo za potravinami. Aul, k němuž se po příkrém svahu vinula velmi uzounká cestička, měl obvykle pět až šest stavení.³⁴ Museli se vyrovnat s několika místními překážkami, k nimž patřili velcí psi s bílou srstí (pravděpodobně kavkazští pastevečtí psi) a časté pokusy místních zlodějů a tuláků o krádež. Brzy se také naučili, že za sebemenší službu bylo nutno zaplatit. Kromě setkání s dětmi byly kontakty s nedůvěřivým obyvatelstvem místních aulů velmi strohé a krátké, jak cestovatel poznamenal: „Obyvatelé gruzínských aulů jsou lidé plaší, nedůvěřiví, nevlídní. Tak jevíli se nám ve svých sídlech, tak ukázali se nejednou, když jsme byli nuceni žádati od nich vysvětlení, rady, poučení v rozpacích cestovních [...]”³⁵

Podobně jako obyvatelstvo byly chudé a drsné i jejich horské vesnice. Čas na pozorování života místních lidí, kteří s turisty nepřicházeli téměř do kontaktů, si mladí lékaři během odpočinku vždy našli. Problémem byla jazyková bariéra, neboť znalost ruštiny byla u lidí v horách nevalná a děti neznaly ruštinu

34 PANÝREK, D[uchoslav]: V Kavkazském aule. Črta z cest. Osvěta 29, 1899, č. 11, s. 1031.

35 Tamtéž, s. 1027.

vůbec, k čemuž se Panýrek nezapomněl vyjádřit: „*Rusky neumějí, – podrobení kmenové ani ještě necítí potřeby přiučiti se řeči dobyvatelů, – ale ruské měně rozumějí velmi dobře.*“³⁶ I přes tvrdost a nedůvěřivost Kavkazanů Panýrka jejich život neobyčejně přitahoval: „*Čím více čtu o těch tvrdých horalech, čím lépe poznávám jejich život, jejich ráz, jejich obyčeje, dějiny, hlavně minulost z tohoto i předešlého století, tím častěji zalétám v duchu mezi ty mlčenlivé skály.*“³⁷ Jeho pozitivní vztah ke Kavkazu a místním lidem nezměnily ani osobní vzpomínky na krádeže, především na situaci, kdy přišel o svou brašnu s ruským slovníkem, zubní vodou a kelímkem.³⁸

Na závěr kavkazského putování dorazili mladí lékaři do Tiflisu, kde se v jedné z restaurací setkali s českým učencem, profesorem a rovněž účastníkem moskevského sjezdu (Panýrek neuvedl jeho jméno), díky němuž poznali i některé další tifliské krajany, především místního učitele tělocviku II. mužského gymnázia a propagátora sokolské myšlenky Aloise Skotáka. Tiflis na něj zapůsobil jako kosmopolitní město s mnoha etniky a s pestrou směsicí jazykových skupin). Atmosféru města popsal výstižným způsobem: „*V tom babelu nad Kurou, jak jsme říkali Tiflisu pro tu směsici 70 národností, jež tu svorně (časem i nesvorně) pohromadě žijí, cizinec neznající kromě trochy ruštiny žádného z převládajících domácích jazyků (arménštiny, gruzínštiny, tatarštiny a perštiny), by si připadal jako mnich v legendě, jenž zašel do zahrady věčnosti a po návratu nikoho neznal a nikomu nerozuměl.*“³⁹

Kavkazská žena pohledem Duchoslava Panýrka

Lékař, vědec a bystrý pozorovatel Duchoslav Panýrek si na svých cestách všímal duševních a tělesných stránek obyvatel navštívených zemí. Svá pozorování se zvláštním zřetelem věnoval ženskému pohlaví (z pohledu lékařského, kulturního, historického i etnografického), o němž usilovně referoval v českých periodikách, z velké části v těch, jež byla určena přímo ženám a dívkám (*Ženské listy*, *Nové pařížské mody*).⁴⁰ Jako účastník moskevského sjezdu se ve svých fejtolech rozepsal o ruských ženách, u nichž jej zaujala jejich vzdělanost, „pravou ženskou krásu“ (jak si ji sám představoval) však v Rusku kromě kosmopolitního Petrohradu našel až po odjezdu na Kavkaz: „*Kdo hledá krásu, hodně mnoho krásy, postavu jedle, mistrně klenutou hrud' a štětce malířova hodně mnoho barvy,*

36 Tamtéž, s. 1027.

37 Tamtéž, s. 1030.

38 Tamtéž, s. 1030.

39 PANÝREK, [Duchoslav]: Kavkazské reminiscence. *Ilustrovaný svět* 4, 20. 11. 1903, č. 4, s. 88.

40 Značnou pozornost věnoval ženě jako sestavovatel rozsáhlého vědeckého spisu (838 s.) *Život muže a ženy v lásce a manželství*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1932, v němž přeložil většinu kapitol zahraničních autorů a sám sepsal kapitolu *Citový život žen*.

líbezný hovor a pružnou chůzi, zde bude hledat dlouho. [...] Kdo přišel do Ruska slídit po ženské kráse, nechť se rovnou obrátí na jih, nechť namíří své kroky směrem ke Kavkazu."⁴¹ Panýrka jako Středoevropana přitahoval u kavkazských žen jak oděv, často zdobený zřetelnými orientálními prvky, tak jejich chování (značně ovlivněné tím, byly-li muslimkami, nebo křesťankami) v pracovním procesu i v době odpočinku a v neposlední řadě i zmiňovaná tělesná krása.

Na prvním místě zmínil kouzlo a krásu Gruzínek, které před ním zaujaly např. i S. Čecha či J. Zeyera (1841–1901) nebo velikány ruské literatury M. J. Lermontova a A. S. Puškina (1799–1837). Panýrek si všiml pestrého oděvu gruzínských děvčat v barvách pro tehdejší Evropany netypických: kombinace černí a zlata a lehce oranžově navinulé žluti. Upozorňoval však, že na krásu má jejich oslňující šat minimální vliv, prototypem krásné ženy by podle něj Gruzínky byly i v evropském oděvu.⁴² Za nejkrásnější ozdobu gruzínských žen pokládal černou nebo tmavě modrou čelenku z hedvábí (někdy prošítou zlatými nebo stříbrnými nitkami, trpytivými třásněmi a drahokamy), zdobenou uprostřed zářící hvězdou. Hlavu měly pokrytou bílým krajkováným šátkem nebo černým hedvábným hávem s bílými hvězdičkami.⁴³

Lékař-cestovatel zdůrazňoval, že ne každá Gruzínka oplývala přirozenou krásou, ale každého pozorovatele dokázala upoutat svou výrazností.⁴⁴ Zkušeným okem chirurga popsal detailní obraz kavkazských Gruzínek, k jejichž postavě a rysům tváře poznamenal: *„Jsou to ženy postavy sotva nadprůměrní a obličeje vždycky výrazného a inteligentního. [...] Rysy tváře jsou nápadně často trochu přismutnělé, jakoby vzpomínající – a oči do dávné minulosti zahleděné.*"⁴⁵ Při jejich detailním rozboru nalézal i drobné nedostatky: *„Obličej jejich je pravidelný, aspoň do té míry, že nepravidelnosti žádné nepozorujete. [...] Zdá se sice, při pozornějším popatření, že některá linie jedné polovice tváře není matematicky shodná s dotýcnou svou družkou na druhé polovičce, ale kdož by se spouštěl do měřických spekulací tam, kde uchvátí žár oka a ocelově modrý nádech kadeří prosvítajících jemnou a hustou spleť kraje, jimiž zahalují si hlavu, když upoutá souměrný, lepý tvar celé postavy a když zvědavý zrak pozoruje harmonický pohyb drobných nožek.*"⁴⁶ Jednu z gruzínských krás pozoroval také v lokalitě Mlety a k jejímu vzhledu si poznamenal: *„Má prudké, jako uhel černé, divoké oči, tlusté, smyslné rty a je oděna ve smutek. (Snad je to obvyklý ústroj*

41 Kronikář [PANÝREK, Duchoslav]: Ve Vladikavkaze. *Ženské listy* 25, říjen 1897, č. 10, s. 211.

42 Tamtéž, s. 211.

43 Kronikář [PANÝREK, Duchoslav]: Z Tiflisu. *Ženské listy* 25, říjen 1897, č. 10, s. 213.

44 PANÝREK, Duchoslav: Ženský element v Kavkazských mýtech. (Trochu z cest, trochu z kněh.). *Ženské listy* 26, srpen a září 1898, č. 8 a 9, s. 150.

45 Kronikář [PANÝREK, Duchoslav]: Z Tiflisu, c. d., s. 213.

46 Kronikář [PANÝREK, Duchoslav]: Ve Vladikavkaze, c. d., s. 211–212.

Obr. 8. *Gruzínky*. Zdroj PANÝREK, D[uchoslav]: Z Vladikavkazu do Tiflisu. Květy 21, I. pololetí, sešit květnový, 1899, č. 5, s. 622.

*zdejších civilisovaných obyvatel ženského pohlaví, neboť jsem viděl později v Tiflise Gruzínky, Arménky, Tatarky skoro veskrze v černém oděvu.)*⁴⁷

Nebyly to však jenom Gruzínky, které na Kavkaze zaujaly jeho pozornost, ale další výrazné typy tamějších žen. Na venkově: Lezginky, Osetinky, Kabardinky, Kachetinky, v lázeňských střediscích pak i Peršanky, Židovky nebo Arménky.⁴⁸ Kavkazské ženské typy s lehce zakřiveným tupým nosem, černýma očima a černými hladkými vlasy mu částečně připomínaly Židovky. Etnická pestrost kavkazských lokalit neusnadňovala evropským pozorovatelům snahu zorientovat se v příslušnicích jednotlivých etnik, což přiznal i Panýrek: „*Cizinec z počátku se nevyzná v četných těchto kmenech kavkazských a každý cestovatel vícekrát se v diagnose zmýlí, než-li pozná se vši určitostí dle tváře a kroje, kterému z drobných kavkazských kmenů předmět jeho obdivu náleží.*“⁴⁹ Když se již mladý lékař v kaleidoskopu kavkazských žen dostatečně zorientoval, za nejatraktivnější z nich pokládal zmíněné Gruzínky. Naopak Turkyně vyličil jako korpulentní, těžkopádné a pohodlné, Tatarky zase jako hubené, malé, tmavé pleti s orlím

47 PANÝREK, D[uchoslav]: Z Vladikavkazu do Tiflisu, I. pololetí, c. d., s. 721.

48 Srov. PANÝREK, Duchoslav: Ženský element v Kavkazských mýtech. (Trochu z cest, trochu z kněh.), c. d., s. 150.

49 Kronikář [PANÝREK, Duchoslav]: Ve Vladikavkaze, c. d., s. 212.

nosem. Panýrkovy popisy jsou pro dobového čtenáře zajímavé, ale mnohdy působí zjednodušeně a subjektivně na základě zkušeností získaných po několika dnech až týdnech. Jako milovníka multietnicity a multikulturality jej zarazilo, jak rychle byl odkládán národní oděv, a obával se následné ztráty rodného jazyka zdejších etnik.

Panýrek zaznamenal i náboženskou stránku života Osetinců, když je podle víry rozdělil na křesťany (většinu), muslimy a nevěřící. Jako člověka přijíždějícího z Evropy, kde převládaly křesťanské hodnoty a ženy se postupně prosazovaly ve společnosti, jej překvapilo, jak ponižující postavení měly tehdy osetinské muslimky. Jejich situace byla naprosto odlišná od emancipovaných žen, s nimiž se setkal ve velkých ruských městech. Bohatý muslim si mohl pořídit tolik žen, kolik byl schopen jich uživit, proto se žena v jejich společnosti těšila malé úctě. Po narození děvčete byl otec nespokojený a dcera mu byla na obtíž až do doby, než se díky kalymu (výkup, poplatek za nevěstu otci) dostala do péče svého muže. Kalym byl mnohdy vysoký, proto byly osetinské dívky unášeny. Kdo dal za dívku vyšší výkup, stal se jejím mužem. Český lékař poznamenal, že k sňatkům z lásky mezi Osetinci nedocházelo a před obsazením jejich území Ruskem se již organizovaly sňatky osmiletých chlapců. Po zabrání osetinského prostoru carskou říší bylo stanoveno, že se chlapci mohou ženit až od patnácti let. Povinností ženy bylo setrvat u muže do narození prvního potomka, pokud byly bezdětné, tak čtyři roky. Poté byly svobodné. Panýrek ke zmíněné situaci provdaných Osetinek podotkl: *„Ostatně ji manžel může zapudit. Otrhána, bosa vrací se k rodičům, kteří ji ovšem nevtají příliš něžně. Bývalý domov vítá ji kletbami a zdviženou pěstí.“*⁵⁰

Při návštěvě Tiflisu se Panýrek podívoval, kolik pozornosti bylo ve městě uděláno pro vzdělání žen a že se zároveň zapomnělo na to, že část žen by chtěla vést rodinný život. Kromě tří ženských gymnázií v Tiflisu byly ve městě i další dívčí školy. I dobře situovaní muži se podle něj obávali uzavřít manželství, poněvadž založení a udržení rodiny bylo ve městě velmi drahé. Ke zmíněnému problému Panýrek napsal: *„Vždyť přece každá žena nemůže být lékařkou. A tak tu trpí ženská výchova týmiž škodami jako u nás mužská. Vychovává se života praktického neschopný vzdělaný proletariát.“*⁵¹ Spisovatele a badatele Panýrka zaujala kavkazská žena nejen v reálném životě, jak ji viděl a poznával při cestách, ale v odborné a krásné literatuře i z vyprávění obyvatel Kavkazu se pokusil písemně zachytit význam a postavení ženy v tomto regionu. Výsledkem byl příspěvek

50 PANÝREK, D[uchoslav]: Z Vladikavkazu do Tiflisu, I. pololetí, c. d., s. 621.

51 Kronikář [PANÝREK, Duchoslav]: Ve Vladikavkaze, c. d., s. 213.

z roku 1898 *Ženský element v kavkazských mýtech*,⁵² v němž čtenářkám a čtenářům *Ženských listů* představil lidový mýtus o krásné osetinské dívce Nině, krátce se zamyslel nad etymologií místních názvů, které jsou spjaty s ženským tělem, připojil legendu o skutečné historické postavě, královně Tamaře Gruzínské (1160–1213), jejíž úspěšnou panovnickou epochu také popsal. Jako poslední Panýrek představil legendu o svatě Nině (žila na přelomu 3. a 4. století n. l.), patronce Gruzie, jež měla značný podíl na christianizaci gruzínského území.

Lékař Panýrek si na obyvatelích Kavkazu všimal nejrůznějších detailů, v horách mu například neuniklo, že tam ženy velmi rychle stárnou, což bylo vidět na ženě osetinského hostitele i na jiných místních ženách. Sám k tomu poznamenal: „*Zdá se, jako by stárly přes noc. Stopy krásy nezbylo v lících a přece děcku jejímu jsou teprve 2–3 léta. [...] Ženy své děti dlouho kojí, což matku vysíljuje a děcku sotva prospívá.*“⁵³

Obr. 9. Gruzínské děvče. Zdroj Panýrek, D[uchoslav]: *Z Vladikavkazu do Tiflisu*. Květy 21, I. pololetí, sešit červnový, 1899, č. 6, s. 726.

Závěr

Duchoslav Panýrek byl mezi českými vlastenci z konce 19. století a první třetiny 20. století nevidaným zjevem. Lékařů, vyjadřujících se k takto pestré škále oblastí (včetně národopisné problematiky), nebylo v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v jeho době mnoho. Svými aktivitami mu byl snad nejbližší o generaci starší lékař, farmaceut a zároveň podporovatel sportu a turistiky Karel Chodounský (1843–1931). Kavkaz Panýrek poznal na přelomu 19. a 20. století, přes třicet let poté, kdy

52 PANÝREK, Duchoslav: *Ženský element v Kavkazských mýtech*. (Trochu z cest, trochu z kněh.). *Ženské listy* 26, č. 8 a 9, srpen a září 1898, s. 149–151; č. 10, říjen 1898, s. 198–199; č. 11, listopad 1898, s. 212–215; č. 12, prosinec 1898, s. 230–232.

53 PANÝREK, D[uchoslav]: *V Kavkazském aule*. Črta z cest, c. d., s. 1030.

Rusové ovládli celou oblast kavkazského regionu a vysídlili některá tamější etnika. V publikovaných causeriích alespoň částečně zachytil mizející (mnohde již vymizelý) národní oděv vybraných kavkazských etnik s jejich kulturními a historickými zvláštnostmi. V jeho příspěvcích, určených pro všeobecné publikum i speciálně pro české ženy, je zachycena rovněž kavkazská žena, na niž zaměřil zvláštní pozornost. Jeho popis je mnohdy subjektivní a z dnešního hlediska často stereotypní, zároveň si však jako lékař všiml mnohých podrobností ohledně fyzického vzhledu a specifík v chování místních obyvatel a nebál se také kritizovat. I díky jeho článkům a fotografiím, které si z cest přivezl, se na přelomu 19. a 20. století v českém prostředí dále rozšiřovalo povědomí o Kavkazu a jeho zvláštnostech.

Na Rusko český lékař nepohlížel nekriticky, své dojmy zaznamenával jako nestranný pozorovatel, blízké mu nebylo nekritické české rusofilství, ani jednostranný kritický pohled. Pochopil, že se jedná o zemi značných rozporů a nesrovnalostí, a chápal, jak těžkou pozici mají pod ruskou nadvládou kavkazská etnika. Při hodnocení Ruska poznamenal: „*Rusko, toť země největšího důmyslu a nejhroznějšího hříchu proti Duchu svatému, největší obětavosti, kavalírského takřka lidumilství – a zase největší lhostejnosti k osudům nešťastných; kraj největšího bohatství a nejbídnějšího nuzáctví, zkrátka: země největších nesrovnalostí, různoběžných protiv a překvapujících rozporů.*“⁵⁴

Prameny a literatura

ČECH, Svatopluk: *Čerkes a jiné básně*. Praha: Eduard Valečka, 1886.

ČECH, Svatopluk: *Kresby z cest*. Praha: A. Reinwart, 1884.

ČECH, Svatopluk: *Upomínky z východu. Obrázky z pouti po Kavkaze a cesty zpáteční*. Praha: F. Šimáček, 1885.

Český národní komitét pro sjezd Moskevský. *Časopis českého lékařnictva* 16, 1. 9. 1897, č. 25, s. 346–347.

DOROVSKÝ, Ivan: Emanuel Fait a Kavkaz. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. C, Řada historická 32, 1985, s. 73–80.

Duchoslav Panýrek. In: *Seznam osob České vysoké školy technické v Praze, jakož i zkušebních komisí pro druhé státní zkoušky. Na počátku studijního roku 1919–1920. Programu část II*. Praha: Česká vysoká škola technická, 1919, s. 20.

FAIT, Emanuel: *Kavkaz, jeho přírodní krásy, poměry národohospodářské, národopis a místopis*. Praha: Matice česká, 1894.

HEYDUK, Adolf: *Na vlnách. Báseň*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1890.

HEYDUK, Adolf: *Z pouti na Kavkaz*. 1885. Praha: J. Otto, 1902.

JANEČEK, M[iroslav]: Průkopník zdravotnické osvěty a výchovy. *Časopis lékařů českých* 114, 1975, č. 21, s. 658–659.

54 PANÝREK, D[uchoslav]: *Od Něvy po Kuru. Causerie z cest po evropském Rusku a Kavkaze*. Velké Meziříčí: Šašek a Frgal, [1901], s. [8].

- JANEČEK, Miroslav: Zakladatel moderního školního lékařství. *Časopis lékařů českých* 119, 1980, č. 52, s. 1446–1448.
- KOLENATI, [Friedrich]: *Die Ersteigung des Kasbek nebst geologischen Erläuterungen über die bis jetzt entdeckten Gletscher im Kaukasus*. St. Petersburg: [b. n.], 1845.
- KOLENATI, F[riedrich] A[nton]: *Reiseerrinnerungen. Zweiter Theil. Die Bereisung Circassien's. Mit 16 Holzschnitten*. Dresden: Verlagsbuchhandlung von Rudolf Kuntze, 1859.
- KRÁTKÝ, Frant[išek]: Náčrtky z života horalů Gruzínských. *Světazor* 4, 21. 10. 1870, č. 43, s. 338–339; 28. 10. 1870, č. 44, s. 349–350; 4. 11. 1870, č. 45, s. 355; 11. 11. 1870, č. 46, s. 366.
- Kronikář [PANÝREK, Duchoslav]: Ve Vladikavkaze. *Ženské listy* 25, říjen 1897, č. 10, s. 210–212.
- Kronikář [PANÝREK, Duchoslav]: Z Tiflisu. *Ženské listy* 25, říjen 1897, č. 10, s. 212–213.
- MUDr. Duchoslav Panýrek, spisovatel český. *Nové pařížské mody. Dámské besedy. Belletristická příloha „Nových pařížských mod“* 13, 15. 3. 1907, č. 6, s. 6. [Fotografie: D. Panýrek, s. 5].
- NOVÁK, Arne: *Svatopluk Čech. Dílo a osobnost*. Díl I. Praha: Vesmír, 1921.
- PANÝREK, D[uchoslav]: Kavkazské reminiscence. *Ilustrovaný svět* 4, 30. 10. 1903, č. 1, s. 18–20; 6. 11. 1903, č. 2, s. 44–46; 13. 11. 1903, č. 3, s. 68–69; 20. 11. 1903, č. 4, s. 88. [Fotografie: Pohled na Pjatigorsk a Gorjači Gory. V pozadí hora Beštau, s. 19; Partie z vojensko-gruzínské silnice. Jermolovský kámen nedaleko stanice Larsku, s. 21; Partie z vojensko-gruzínské silnice. Uprostřed na skále věž cařice Tamary v Darjalském průsmyku, s. 45; Partie z vojensko-gruzínské silnice. Řeka Terek při východu z průsmyku Darjalského, s. 69; Partie z vojensko-gruzínské silnice. V pozadí hora Kazbek, s. 86; Chrám sv. Kříže nedaleko stanice Mcchety blíž Tiflisu, posvěcený svaté Nině, s. 87].
- PANÝREK, D[uchoslav]: *Od Něvy po Kuru. Causerie z cest po evropském Rusku a Kavkaze*. Velké Meziříčí: Šašek a Frgal, [1901].
- PANÝREK, D[uchoslav]: Pjatigorsk. Cestovní improvisace. *Květy* 20, sešit lednový, 1898, s. 117–122; sešit únorový, 1898, s. 181–187. [Fotografie: Gurijec, s. 62; Pjatigorsk, Jeskyně Lermontova, s. 181; Kavkazská Židovka, s. 119; Kabardinka, s. 184; Lázeňská budova v Pjatigorsku, s. 188; Kabardinec, s. 244].
- PANÝREK, D[uchoslav]: Rubíny z cesty. Vzpomínky. *Venkov [Nedělní zábavná a poučná příloha „Venkova“ k čís. 256]* 530. 10. 1910, č. 256, s. 1–3.
- PANÝREK, D[uchoslav]: Ruské lázně. Vzpomínky lékaře z říše carovy. *Zdraví. List praktického zdravotnictví a hygieny školní* 6, sešit 1, 1900, s. 10–14.

PANÝREK, D[uchoslav]: V Kavkazském aule. Črta z cest. Osvěta 29, 1899, č. 11, s. 1025–1031.

PANÝREK, D[uchoslav]: Z Vladikavkazu do Tiflisu. Květy 21, I. pololetí, sešit dubnový, 1899, č. 4, s. 520–533; sešit květnový, 1899, č. 5, s. 617–627. sešit červnový, 1899, č. 6, s. 721–727; II. pololetí, sešit červencový, č. 7, 1899, s. 70–76. [Fotografie: I. pololetí: věž královny Tamary, s. 528; Kazbek, s. 619; Gruzínky: s. 622; Partie z Tereckého průsmyku, s. 626; Osetinci, s. 628; Dressura kavkazských koní, s. 662; Gruzínské děvče, s. 726; Zátočky silnice před stanicí Mletskou, s. 723; II. pololetí: Ananur, s. 71; Rozvaliny staré tvrze Naccheru na blízku Mcchetu, s. 76].

PANÝREK, Duchoslav: Ženský element v Kavkazských mýtech. (Trochu z cest, trochu z kněh.). *Ženské listy* 26, srpen a září 1898, č. 8 a 9, s. 149–151; říjen 1898, č. 10, s. 198–199; listopad 1898, č. 11, s. 212–215; prosinec 1898, č. 12, s. 230–232.

PANÝREK, Duchoslav (ed.): *Život muže a ženy v lásce a manželství. Podle knihy „Muž a žena“ prof. Dra R. Kossmanna a doc. Dra Jul. Weisse.* Praha: Jos. R. Vilímek, 1932.

pš [Petr ŠISLER]: Duchoslav Panýrek. In: *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce.* 3. M–Ř. Svazek II. P–Ř. Praha: Academia, 2000, s. 780–782.

S.: Mezinárodní sjezd lékařský. *Naše doba. Revue pro vědu, umění a život sociální* 5, 1898, s. 284–285.

VALEČKA, Eduard: *Černomořský okruh Kavkazu. Ze zvláštní cesty tam konané.* Praha: Mikuláš a Knapp, 1871.